

ОСНОВНІ ЗМІНИ В ОСВІТІ XXI СТОЛІТТЯ (ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Марк Елькін

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотації:

Розглянуто вияв глобальних тенденцій суспільного розвитку, які вносять принципові зміни до загальної філософії освіти, висувають нові завдання й водночас відкривають нові горизонти психолого-педагогічного пошуку. Перераховано основні виклики й основні суперечності XXI століття. Виокремлено актуальні проблеми освіти, виховання моралі, культури, духовності, соціалізації тощо. Схарактеризовано наявні міжнародні тенденції в освіті, сформульовано висновок про необхідність перегляду ряду характеристик і усталених норм освітньої діяльності, що були звичними впродовж століть і десятиліть.

Элькин Марк. Основные изменения в образовании XXI века (цивилизационный аспект).

Рассмотрены проявления глобальных тенденций общественного развития, которые вносят принципиальные изменения в общую философию образования, ставят новые задачи и одновременно открывают новые горизонты психолого-педагогического поиска. Перечислены основные вызовы и основные противоречия XXI века. Выделены актуальные проблемы образования, воспитания морали, культуры, духовности, социализации. Охарактеризованы существующие международные тенденции в образовании, сделан вывод о необходимости пересмотра ряда характеристик и устоявшихся норм образовательной деятельности, которые были привычными на протяжении веков и десятилетий.

Elkin Mark. Basic changes of education in XXI century (civilization aspect).

The author considered a manifestation of global trends of social development, which make fundamental changes to the overall philosophy of education, pose new challenges and open new horizons of psychological and pedagogical search. The main challenges and contradictions of the XXI century are listed. There are determined the actual problems of education, upbringing, morality, culture, spirituality, socialization and so on. The existing international trends in education were characterized; the conclusion is drawn on the necessity to revise familiar for centuries and decades characteristics and established norms of educational activities.

Ключові слова:

зміни, освіта, філософія освіти, реформування освіти, суперечності, тенденції.

изменения, образование, философия образования, реформирование образования, противоречия, тенденции.

changes, education, philosophy of education, educational reform, contradictions, trends.

Наприкінці XX ст. світ знову став майже не впізнаним. Його важко охопити єдиним поглядом, передбачити головні вектори розвитку, визначити превентивні освітні й культурні інновації. Разом з тим, досить виразно простежуються тенденції економічної глобалізації й антиглобалізації, ознаки інформаційного суспільства й посилення взаємозалежності між народами, утвердження демократичного порядку й ринкових перетворень у світовому просторі, що все більше розширюється. Помітно зростає кількість проявів тероризму й антитероризму, локальних зіткнень, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. Посилилося далекосяжне за своїми можливими наслідками протистояння Схід–Захід, Північ–Південь, ісламського й християнського світів, гуманізму й фундаменталізму. Поряд з відчутними перевагами, пов'язаними насамперед з можливостями вільного поширення інформації, ідей, поглядів, переконань, товарів, вільного пересування, інтеграції культурних надбань народів тощо, наявні й негативні наслідки глобалізації, зокрема загроза втрати національної ідентичності для країн, що розвиваються, занепад національних економік, різка поляризації між багатством меншості й зuboжінням більшості населення планети, загострення суспільних і міжетнічних відносин, зменшення ролі національних держав.

У дослідженнях останніх років (І. Аносов, М. Армстронг, Д. Брайтон, Г. Єльнікова, С. Клепко, В. Кремень, О. Мармаза, С. Потапов, Б. Шифрін та ін.) порушено проблеми цивілізаційного аспекту основних змін в освіті XXI століття. Вони свідчать про те, що одним з виразних інноваційних проявів глобальних тенденцій суспільного розвитку є утвердження інформаційної цивілізації (суспільства знань) і, відповідно, інформаційної культури суспільства й особистості. Цей процес зумовлює принципові зміни в загальній філософії освіти, висуває нові завдання й водночас відкриває нові горизонти психолого-педагогічного пошуку, адже інформаційне суспільство – це новий, особливий етап життєдіяльності людської цивілізації, що базується на інтелекті. У центрі такого суспільства – людина, яка володіє інформацією, умінням працювати з комп'ютерною та лазерною технікою, електронікою, нанотехнологіями, обізнана з генною інженерією, розуміється на теле- і відеокommунікаціях тощо.

Метою статті є вияв глобальних тенденцій суспільного розвитку, які здатні принципово змінити загальну філософію освіти, і окреслення нових горизонтів психолого-педагогічного пошуку. Також вважаємо за необхідне виокремити актуальні проблеми освіти, зокрема виховання моралі, культури, духовності, соціалізації тощо, і схарактеризувати наявні

міжнародні тенденції в освіті. Доцільність реформування сформованої на сьогодні системи освіти визначається необхідністю дати відповіді на основні виклики XXI ст.:

– необхідність переходу суспільства до нової стратегії розвитку на основі знань і високоефективних інформаційно-телекомунікаційних технологій;

– фундаментальна залежність нашої цивілізації від тих здібностей і якостей особистості, які формуються освітою;

– можливість успішного розвитку суспільства з опорою на справжню освіченість і ефективне використання ІКТ;

– тісний зв'язок між рівнем добробуту нації, національною безпекою держави та станом освіти, застосуванням ІКТ.

Єврокомісар з питань освіти Жак Делор визначив такі основні суперечності XXI ст.:

Суперечності між глобальними й локальними проблемами: поступово стати громадянами світу, не втрачаючи власного коріння й беручи активну участь у житті свого народу й суспільства.

Суперечності між універсальним та індивідуальним: глобалізація культури поступово набуває загального характеру, проте цей процес ще не завершений. Подібна глобалізація стала неминучою. Вона несе надію й водночас певні ризики, причому серед останніх слід згадати небезпеку забуття унікального характеру кожної особистості, її призначення, здатності самій обирати власну долю й реалізовувати наявні в неї можливості, використовуючи для цього всі багатства й традиції власної культури, яка сьогодні, через брак необхідних запобіжних заходів, наражається на небезпеку, пов'язану з сучасним розвитком подій.

У цьому ж ряду проблем слід згадати суперечності між традиціями та сучасними тенденціями: адаптація без заперечення власного коріння, діалектичний зв'язок незалежності зі свободою й розвитком інших, управління технічним прогресом. Саме в цьому ключі слід розв'язувати проблеми, пов'язані з розвитком нових технологій у галузі інформації.

Суперечність між довгостроковими й короткостроковими завданнями – вічна проблема, проте сьогодні вона посилюється пануванням ефемерності й швидкоплинності в умовах, коли надлишок інформації й зайвих емоцій веде лише до зосередженості на розв'язанні повсякденних проблем. Громадська думка вимагає негайних відповідей і рішень, тоді як розв'язання багатьох проблем потребує терплячої й узгодженої стратегії реформ. Саме так ухвалюються рішення стосовно політики в галузі освіти.

Наявна й суперечність між необхідністю змагання й прагненням до рівності можливостей. Це класичне питання, що постало на початку нашого століття під час реалізації політики в галузі економіки й соціального розвитку, а також освіти. Це питання іноді розв'язувалося, проте воно ніколи не мало стійкого характеру. Слід відновити й узгодити з вимогами сьогодення концепцію освіти впродовж усього життя з тим, щоб використати, з одного боку, змагання як стимулювальний чинник, а з іншого – співпрацю й солідарність, що об'єднують людей.

Постає також суперечність між небаченим розвитком знань і можливостями їх засвоєння людиною. Комісія не змогла встояти перед спокусою додати до цього нові сфери, зокрема такі, як пізнання самого себе, засоби забезпечення фізичного й психічного здоров'я, а також навчання, спрямоване на те, щоб краще пізнати й зберегти навколишнє природне середовище. Проте слід наголосити на тому, що шкільні програми все більше переобтяжуються матеріалами, інформацією, які учень має засвоїти. У зв'язку з цим необхідно виробити чітку стратегію реформ, визначити пріоритети за умови збереження основних елементів базової освіти, які допомагають правильно побудувати життя, використовуючи для цього знання, досвід і розвиток культури кожної людини.

Нарешті, наявна «вічна суперечність» між духовним і матеріальним світами. Людство, навіть якщо воно не завжди виражає це відкрито, потребує ідеалу й цінностей, які, щоб нікого не образити, ми називаємо моральними. Немає більш благородного завдання, ніж те, що стоїть перед освітою: пробудити в кожному, з урахуванням його традицій, переконань і зацікавленості пошани плюралізму, дух і думки про універсальність світу з тим, щоб людина деякою мірою перевершила саму себе. Комісія цілком усвідомлює свою заяву, у якій йдеться про виживання людства.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. зазначається, що розбудова національної системи освіти в сучасних умовах з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів XXI ст. вимагає критичного осмислення досягнутого й зосередження зусиль і ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну сучасній історичній епосі.

Серед таких проблем актуальними є:

– недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці;

– обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів і внутрішніх переселенців);

– брак цілісної системи виховання, фізичного, морального й духовного розвитку й соціалізації дітей і молоді;

– зниження рівня суспільної моралі, духовності, культури поведінки частини учнівської та студентської молоді;

– недостатня орієнтованість структури й змісту професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на потреби ринку праці й сучасні економічні виклики;

– недосконалість ефективної системи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, їх професійного супроводу;

– недостатній розвиток мережі дошкільних навчальних закладів;

– недосконалість системи національного моніторингу й оцінювання якості освіти;

– повільне здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи освіти, упровадження в навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій;

– недостатній рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, брак цілісної системи соціально-економічних стимулів для педагогічних і науково-педагогічних працівників, невисокий рівень заробітної плати таких працівників;

– низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення навчальних закладів; слабка мотивація суспільства та бізнесу до інвестування в освіту;

– наявність у системі освіти фактів неефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів, нецільового використання приміщень навчальних закладів;

– брак системи мотивацій і стимулювання інноваційної діяльності в системі освіти, нівелювання ризиків у зазначеній діяльності;

– недостатній розвиток громадського самоврядування навчальних закладів, недосконалість стейкхолдерських механізмів залучення до управління освітою та її оновлення інституцій громадянського суспільства, громадськості.

Останнє десятиріччя в усьому світі характеризується зміною як самого поняття «освіта», так і вимог до системи освіти. Останні зумовлені багатьма чинниками, одним з яких є зростання науково-технічного потенціалу, що веде до збільшення значення якісних

характеристик фахівця – уміння генерувати принципово нові ідеї, оцінювати, реалізовувати їх. А це насамперед залежить від кваліфікації кадрів, а отже, від ефективності системи освіти. Виникнення нових знань і технологій зумовлює появу нових професій і спеціальностей, що веде до зміни в кількісному співвідношенні в суспільно необхідній професійній структурі трудових ресурсів, а також до зміни показників престижу будь-якої професії. Значна частина нових напрямків у науці й техніці носить міждисциплінарний характер, тому для ефективної роботи потрібна полідисциплінарна підготовка фахівців, а традиційна предметна структура вищої освіти не відповідає вимогам часу. Багато людей змушені перекваліфіковуватися або змінювати професію, чи модернізувати її й поповнювати новими знаннями, а це, своєю чергою, вимагає адекватної перебудови освітньої системи. Прискорення соціальних процесів спричиняє зростання географічної мобільності, розрив соціальних зв'язків, що загострює проблеми соціалізації.

За таких умов актуального теоретичного й практичного значення набувають питання стосовно ролі освіти в контексті вторинної соціалізації. Процес загальноєвропейських освітніх реформ є реакцією на виклики XXI століття, що створюють нову ситуацію у сфері вищої освіти. Він характеризується наявністю таких міжнародних тенденцій у розвитку освіти: інтернаціоналізація освіти (тобто збільшення потоку студентів, що навчаються в закордонних вищих навчальних закладах, обмін студентами та професорсько-викладацьким складом, використання іноземних програм, технологій та інформації); зростання конкуренції на світовому ринку освітніх послуг (збільшення кількості приватних ВНЗ, виникнення й розвиток дистанційного навчання); схильність до нових економічних імперативів, зумовлених глобалізацією (виникнення міжнародної системи ліцензування, сертифікації, акредитації); зміна функцій держави в галузі освіти (значна кількість держав упроваджує політику розширення прав і повноважень навчальних закладів); швидке збільшення чисельності студентів в умовах зміни (розширення) вікової структури.

У системі освіти XXI ст., на думку вчених, будуть проявлятися та впливати на реалізацію ідеї розвитку цілісної людської особистості такі тенденції:

1. Гуманізація, що полягає у визнанні людини найвищою соціальною цінністю. Тенденція утверджує створення нового зразка освіти, де освіта, орієнтована на особистість

спудеїв (особистісно орієнтована) превалює над освітою, орієнтованою на «знання з предмета», а також передбачає якнайповніше розкриття здібностей спудея, задоволення його різноманітних освітніх потреб, виховання почуття власної гідності, свободи, гармонії відносин з навколишнім середовищем.

2. Гуманітаризація освіти, що покликана формувати духовність, культуру особистості, планетарне мислення, цілісну картину світу. Від рівня засвоєння базової гуманітарної культури залежить розвиток особистості в гармонії з загальнолюдською культурою. На основі загальнолюдської культури можливий розвиток усіх сторін особистості, урахування її суб'єктивних потреб і об'єктивних умов, пов'язаних з матеріальною базою та кадровим потенціалом освіти. У цьому зв'язку самовизначення особистості у світовій культурі є стрижневою лінією гуманітаризації змісту освіти.

3. Національна спрямованість освіти, що полягає в невіддільності освіти від національної основи, в органічному поєднанні освіти з історією та народними традиціями, у збереженні й збагаченні національних цінностей українського народу та інших народів і націй.

4. Відкритість системи освіти. Це означає, що визначення цілей освіти не обмежується державним замовленням, а розширюється потребами в освіті, які привносять учні, студенти, їхні батьки, педагоги й стейкхолдери; програми задають базовий, тобто необхідний орієнтир-мінімум, загальне ядро знань, що відкрите для доповнень, які залежать від культурних, регіональних, етнічних та інших освітніх умов.

5. Зміщення акценту з навчальної діяльності педагога на навчально-пізнавальну, трудову, художню та іншу діяльність учня. Культура реалізує свою функцію розвитку особистості лише тоді, коли вона активізує, спонукає людину до діяльності. Чим різноманітнішою й продуктивнішою є значуща для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається оволодіння культурою. Діяльність особистості і є саме тим механізмом, який дає змогу перетворити сукупність зовнішніх впливів на новоутворення особистості як продукт розвитку. Діяльнісний підхід уможливіє «перетворення» педагогічних завдань на «особистісний зміст» діяльності особистості.

6. Перехід від переважно інформативних форм до активних методів і форм навчання з використанням елементів проблемності, наукового пошуку, резервів самостійної роботи тих, хто навчається. Іншими словами, перехід від відтворення до розуміння, осмислення, здійснення «індустріалізації навчання», тобто проведення його комп'ютеризації

та технологізації, які уможливають інтелектуальну діяльність людини.

7. Створення умов для самоствердження, самореалізації та самовизначення особистості, що є результатом її самоорганізації. Самоорганізація відбувається за педагогічної підтримки, яка спирається здебільшого на внутрішні джерела розвитку учня/студента.

8. Перетворення позиції педагога й позиції учня/студента на особистісно-рівноправні, на позиції людей-співробітників. Таке перетворення пов'язане зі зміною ролей і функцій учасників педагогічного процесу. Педагог не виховує, не вчить, а активізує, стимулює намагання, формує мотиви учня до саморозвитку, вивчає його активність, створює умови для саморуку. При цьому необхідно дотримуватися певної послідовності, динаміки – від максимальної допомоги педагога учневі у виконанні навчальних завдань на початковій стадії освіти через поступову активізацію до повної саморегуляції в навчанні й виникнення відносин партнерства між ними.

9. Творча спрямованість освітнього процесу. Вона передбачає безпосередню мотивацію навчальної та інших видів діяльності, організацію саморуку до кінцевого результату. Це дає можливість учневі/студенту пережити радість від усвідомлення власного зростання й розвитку, від досягнення власних цілей; створює умови для самореалізації особистості, виявлення й розвитку її творчих можливостей.

10. Перехід від суворо регламентованих і контрольованих способів організації педагогічного процесу до таких, які розвивають, активізують, що передбачає стимулювання, організацію творчої, самостійної діяльності учнів.

11. Оцінка результату діяльності системи освіти «на виході» (outcome education), що визначається певними вимогами або стандартами, уніфікованими незалежно від форми навчання.

12. Безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої підготовки, досягнення цілісності й наступності в навчанні й вихованні; перетворення здобуття освіти на процес, що триває впродовж усього життя людини.

13. Нероздільність навчання й виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання й виховання формуванню цілісної та гармонійно розвиненої особистості.

У ХХІ ст. освіта опинилася перед рядом історичних викликів.

Перший. Необхідно забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна людських поколінь. Тому слід

віднайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і здатністю людини їх творчо засвоїти.

Другий. Потрібно забезпечити оптимальний баланс між локальним і глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити й діяти в ньому, нести частку відповідальності за цей світ, бути, по суті, не тільки громадянином країни, а й громадянином світу.

Третій. Необхідно утвердити на загальносуспільному й індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності, право кожного стати й залишатися самим собою відповідно до своїх природних здібностей, що лише й зможе забезпечити високий рівень демократії в суспільстві.

Четвертий. Слід виробити в людині здатність до свідомого та ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому, інформаційному суспільстві, зрослої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності.

П'ятий. Потрібно мінімізувати асиметрію між матеріальністю й духовністю, культивувати в кожній особистості піднесення думки й духу відповідно до національних традицій і переконань, формувати конструктивізм як основу життєвої позиції, утверджувати культуру толерантності.

Ці та інші вимоги до освіти зумовлюють необхідність перегляду ряду характеристик і усталених норм освітньої діяльності, що були звичними впродовж століть і десятиліть.

Список використаних джерел

1. Буданов В. Г. Синергетика : мировоззрение, методология, наука / В. Г. Буданов // Экономические стратегии. — 2010. — № 5. — С. 48—57.
2. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е. Ю. Усик. — Х.: Изд-во НУА, 2007. — 524 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. — Полтава: ПОІППО, 2006. — 328 с.
4. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти: навч. посібник / В. В. Крижко. — К.: Освіта України, 2005. — 434 с.
5. Управління освітою: рефлексивний підхід: колективна монографія / за ред. проф. В. В. Крижко. — Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. — 608 с.

Відомості про автора:

Елькін Марк Веніамінович

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл.,
72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1456>

Надійшла до редакції: 29.04.2016 р.

Прийнята до друку: 10.06.2016 р.

References

1. Budanov, V. G. (2010). Synergetics : worldview, methodology, science. *Ekonomicheskie strategii*. 5, 48–57 [in Russian].
2. Usik, Ye. Yu. (2007). *Glossary of modern education*. Kharkiv : Publishing NUA [in Russian].
3. Klepko, S. F. (2006). *Philosophy of education in European context*. Poltava : POIPPO [in Ukrainian].
4. Kryzhko, V. V. (2005). *Anthology of axiological education paradigm : study guide*. Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
5. Kryzhko, V. V. (2016). *Education Management : reflexive approach. Monograph*. Berdyansk : Publisher Tkachuk O. V. [in Ukrainian].

Information about the author:

Elkin Mark Veniaminovich

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University,
20 Hetmans'ka Street, Melitopol, Zaporizhia region,
72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1456>

Received at the editorial office: 29.04.2016.

Accepted for publishing: 10.06.2016.